

הציונות – מבט לאחור

בועז עברון

אולי הנקודה העיקרית שיש להדגישה בדיון על הציונות, המתקיים כ־120 שנה אחרי העלייה הראשונה וכמאה שנה לאחר יסוד הציונות המדינית, היא פְּשִׁלוֹנָה במטרתה היסודית והראשונית – הוצאת יהדות מזרח אירופה ממקומות מושבה והפיכתה לאומה טריטוריאלית בארץ־ישראל.

יש טוענים שסיבת הכישלון היא השואה, שחיסלה את רוב המועמדים להשתתפות באומה זו. אולם זה רק חלק מהסיפור. ב־1939 מספר היהודים באירופה היה כעשרה מיליון, רובם המכריע במרכזה ובמזרחה, ומספר הנרצחים היה קצת יותר ממחציתם (כ־5.5 מיליון). עוד לפני כן היגרו כ־2.5 מיליון נפש למערב, בעיקר לארצות־הברית. מספרים גדולים, אולי מיליונים, נטמעו ונעלמו בתוך האוכלוסיות הסובבות, בעיקר בברית־המועצות, כפי שמתברר יותר ויותר בימים אלה, עם התגלותם של יהודים רבים שקודם לכן העדיפו להיעלם באוכלוסייה הסובבת. רק שיעור זעיר היגר לארץ־ישראל, ואילו הציונות המדינית, בתחילתה, התיימרה לתת 'פתרון' למצוקת המיליונים תוך פרק זמן סביר ולא בטווח של כמה דורות.

הציונות (וכן התנועות הלאומיות היהודיות האחרות, כגון 'הבונד', האוטונומיזם והטריטוריאליזם) נולדה בתוך יהדות מזרח אירופה, מתוך מצוקתיה ולשם פתרון. כל הוגיה ומנהיגיה של הציונות הם יוצאי מזרח אירופה, להוציא יחידים בולטים כגון הרצל ונורדאו (וגם הם ילידי שוליה המערביים של יהדות זו). התנועה הציונית מלכתחילה לא הביאה בחשבון את יהודי המערב, אלא לשם תמיכתם הכספית והמדינית במפעל הציוני. היהודים של ארצות האסלאם היו כמעט מחוץ לחוג מחשבתה. מלכתחילה התרוצצו בה שני זרמים: זרם אבולוציוני של 'הציונות המעשית', שראשיתו בתנועת 'חובבי ציון', שאף לפיתוחה ההדרגתי של אומה עברית בארץ־ישראל; וזרם שני שאף לישועתם של יהודי מזרח אירופה ממצוקתם המידית באמצעים דרמטיים ומידיים – ה'צירטר' ההרצלאי, 'תוכנית אוגנדה', 'תוכנית 600 האלף' של נורדאו, 'תוכנית האווקואציה' של ז'בוטינסקי. יורשותיהן של תוכניות אלו הן תוכנית 'ארץ־ישראל השלמה' של 'הליכוד' וחלק ממפלגת העבודה ('חוג עין ורד' בשעתו) ותוכנית 'מלכות ישראל' של שטרן-שייב. אומנם לעתים חלקים מן 'הציונים המעשיים' נסחפו לזרם השני, כגון בן־גוריון לפרק זמן קצר ב'תוכנית בילטמור', אבל בדרך כלל ניצח הזרם האבולוציוני לכל אורך הדרך, ומטעם פשוט:

התוכניות הדרמטיות היו תלושות מן המציאות ומכל אפשרות הגשמה. הרי אף היום, כמעט 120 שנה, כאמור, אחרי העלייה הראשונה, נמנים בישראל רק כ־4.5 מיליון יהודים – וצפיפות האוכלוסייה בה כבר מתקרבת לזו של הארצות הצפופות ביותר בעולם. המחשבה שתוך פרק זמן קצר היה אפשר להעביר לארץ־ישראל את עשרת מיליוני היהודים מאירופה המזרחית (זה אומדן מספרם בראשית המאה) היתה תזון תעתועים מראשיתה. ברור שהדוגמה שעמדה לעיני הוגיו של הרעיון היתה ההגירה המסיבית של אירופים במאה התשע־עשרה לארצות החדשות שמעבר לים. אבל המנהיגים הציונים שחשבו בכיוון זה לא הביאו בחשבון במידה מספקת כי מעולם לא הצליחה הגירה מסיבית אל אֶזורים שוממים או ירודים ברמת התפתחותם. תמיד היו ישובים ראשוניים, שהתפתחו באיטיות והכינו את התשתית לקליטת ההגירות הגדולות שבאו אחרי כן. להגירה העצומה אל ארצות־הברית קדמו מאתיים שנות התפתחות איטית, מאז תחילת ההתיישבות הבריטית באמריקה הצפונית. אותם דברים אמורים באוסטרליה, קנדה, אמריקה הדרומית ואפריקה הדרומית.

אילו התגשמו חזיונותיהם של נורדאו ו'בוטינסקי, היו מגיעים לארץ מאות־אלפי יהודים חסרי כל, בלי מקורות פרנסה, בלי חקלאות ותעשייה. מיד עם בואם הם עוד היו צריכים להתמודד עם תגובה אלימה של האוכלוסייה הערבית המקומית, שהיתה מגייסת את כל כוחותיה, ביתר עוצמה מכפי שעשתה, והיתה מסתייעת גם בשכניה כדי להתגונן מפני פלישה זו. והבריטים, שליטי הארץ, היו מונעים זאת בין כה וכה. היהודים עצמם היו מנסים ככל יכולתם לברוח מיד מארץ־גזרה זו, ארץ הרעב, האבטלה והמלחמה, ובעיניהם לא היתה כל משמעות לעובדה שהציונים מכנים אותה 'ארץ־ישראל' או 'הארץ המובטחת' ולא 'פלשתינה'.

הקמת החברה והמדינה הישראליות נתאפשרה רק הודות לכך שהברון אדמונד רוטשילד הציל את מושבות העלייה הראשונה הקטנה מהתמוטטות גמורה והושיט להן תמיכה שהיתה עצומה מבחינה יחסית. לעלייה השנייה נוצר אפוא מקום עבודה בפרדסיה ובשדותיה של העלייה הראשונה. כך נבנה כל גל עלייה על זה שקדם לו, בסיוע עצום של הון מבחוץ, ושיעורי הקליטה תאמו לכושר הקליטה של היישוב באותו שלב, לא להקף העלייה. אומנם שיעורי העלייה לא תמיד תאמו לכושר הקליטה, אבל דוגמת העלייה השנייה, שרובה המכריע עזב את הארץ מחמת חוסר אפשרות קליטה, מעידה על טיב הבעיה.

'העלייה ההמונית' לאחר הקמת המדינה, שהיא המקרה היחיד של העברת אוכלוסין מסיבית ובלתי־פרופורציונלית של מאות־אלפי יהודים תוך שנים מעטות, נתאפשרה רק הודות לעובדה שכבר היה בארץ ישוב חזק ומפותח שאך זה גם ניצח במלחמה קשה הודות לכוחו הפנימי. ואפילו אז זעזע גל זה את החברה הישראלית עד למעמקיה, נדרשה הזרמת הון ענקית כדי לקולטו והטראומה היא ממשיכה להשפיע על החברה הישראלית עד היום.

גם הציונות האבולוציונית למעשה הצליחה רק להקים אומה עברית בארץ־ישראל, והיא לא הצליחה להפוך את יהודי מזרח אירופה לאומה עברית. מלכתחילה הפתרון הציוני לא היה יכול לשמש פתרון ליהודים אלו ברובם המכריע, מהסיבות המפורסות

לעיל. ובעצם, לולא אלה שהיגרו למערב, גם לא היה נוצר בסיס התמיכה הכספית והמדינית להתפתחות הציונות. ואכן, אחד ההוגים הציוניים הנבונים, אחד העם, צפה זאת מראש כבר לפני מאה שנה וכתב כי אפילו תימלא הארץ יהודים, אפילו הם ייעשו בה רוב, עדיין יישאר רוב העם בפזורה. רק הדת, כך כתב, יכולה להבטיח מעשה נסים כמו ריכוז כל היהודים בארץ.

הציונות פעלה מראשיתה ברוחם של 'הציונים המעשיים' והיתה מפעל לבניין אומה ולא להצלת עם. כפי שהצביעו גם דוד ויטל וגם שבתי בית-צבי, פרשת אוגנדה בראשית המאה היתה נקודת השבר והמפנה; שכן הפרשה התחוללה בדיוק ברגע שהתנועה נדרשה לתת לעצמה דין-וחשבון מה היא - לראשונה הוצבו לפניו אפשרויות שלא ידעה כמוהן עד אז והיא נדרשה להחליט היכן בדיוק היא עומדת ולאן מועדות פניה.

מכאן נגזרו כל התהליכים הציוניים האחרים, כגון בניית חקלאות לפני בניית תעשייה ומסחר (צעד הכרחי מבחינת בניין אומה, אך גם מבנה שאינו מאפשר קליטת מהגרים רבים), עלייה סלקטיבית וניצול הפזורה היהודית לצורכי היישוב העברי בארץ, כפי שהנהגה הציונית לסוגיה ולפלטגותיה תפסה צרכים אלו, תוך התעלמות מן האינטרסים של הציבורים היהודיים השונים בפזורה.

* * *

צד מהותי בתהליך זה היה גם בניית תפיסה היסטורית ותמונת עולם שישרתו אותו. ההיסטוריה היהודית בפזורה (שהיא כבת 2600 שנה, מאז גלות בבל, שהרי מאז ומעולם, גם בתקופה המכונה 'תקופת בית שני', רוב היהודים חיו מחוץ לארץ-ישראל ולמעשה מעולם לא 'גלו' ממנה) מוצגת כ־*Historia Calamitatum*, דהיינו היסטוריה של פורענויות, רצף של הפליות, רדיפות, פוגרומים והשמדות, שכולם נובעים ממצבם של היהודים בתור מיעוט זר בארצות המארחות אותם.

בתפיסה זו תמכה גם היסטוריוגרפיה מגמתית, כגון זו של בן-ציון דינור ובמידה רבה אף זו של רפאל מאהלר. רק הציונות, 'החזרה למולדת', מפציעה כשמש בוקר העולה אחרי לילה ארוך ואפל של אסון ואימה. כדי ליצור רושם זה מחברים את 'פרעה של יציאת מצרים' (אף שרוב החוקרים היום סבורים כי כל אותו תיאור של הדיכוי במצרים והיציאה ממנה, וכן כיבוש כנען והשמדת עממיה, ובכלל חלק גדול מאוד מן ההיסטוריה המקראית, הם המצאה ספרותית מאוחרת והם אינם מבוססים יותר מאשר האגדה על מלחמת טרויה, שהיוונים, לרבות ההיסטוריון הרציני והשיטתי הראשון ועד היום אולי הגדול מכולם, תוקידידס, קיבלוה ללא ערעור וראו בה היסטוריה עובדתית) עם סנחריב ונבוכדנאצר ועם טיטוס ואספסיאנוס ועם טבח קהילות הריינוס במסע הצלב הראשון ורדיפות 'המוות השחור' וגזרות ת"ח ות"ט וגירוש ספרד והפוגרומים ברוסיה וברומניה והשוואה - והנה לפנינו סיפור אימים רצוף.

אולם אפשר בנקל להרכיב היסטוריה של פורענויות לכל קבוצה בעלת תפוצה נרחבת ועתיקה כמו זו היהודית. אומנם אחדות מקהילות הריינוס נטבחו או התאבדו

במהלך מסע הצלב הראשון, אבל באותו זמן עצמו התקיימו ללא כל פגע קהילות הרבה יותר גדולות וחשובות בספרד, במצרים, בבבל ובמקומות אחרים. אם נרכז את מבטנו לא ב'עולם יהודי' אלא בכל קהילה וקהילה, יתחוויר לנו שגורל היהודים בהן היה קשור תמיד בגורל החברה המארחת ולא היה חלק מ'היסטוריה יהודית' נפרדת. גלות בבל, למשל, נמשכה מימי נבוכדנאצר ועד שנת 1949, כ־2600 שנה, ובאותו משך עצום של זמן, הארוך יותר מכל משך קיומם של כמה וכמה עמים וממלכות שהופיעו ונכחדו מאז, לא סבלו היהודים יותר או פחות מיתר האוכלוסייה בתהפוכות ההיסטוריות השונות. כשהמונגולים, למשל, כבשו את בגדד - הרי הם לא טבחו ביהודים יותר מאשר ביתר האוכלוסייה.

היהודים התיישבו בספרד עוד בתקופת השלטון הרומי והתגוררו בה בתור קהילה מובחנת במשך 1600 שנה. רוב הזמן הם היו במעמד נכבד וגבוה יותר לעומת האוכלוסייה הממוצעת. גם כאשר נגזר עליהם גירוש העדיפו רובם להתנצר ולהישאר שם, ועד היום צאצאיהם חיים בספרד ובאמריקה הלטינית בתור נוצרים כשרים. אף לאחר שנביא בחשבון את הגירות והגירוש, האינקוויזיציה ורדיפת האנוסים, נמצא כי היה יחס גרוע יותר אל האיכרים המוסלמים שנטבלו לנצרות בכפייה, ה'מוריסקוס' שדוכאו ללא רחמים. בכל התהפוכות והייסורים שעברו על הארץ - הכיבוש הוונדלי, הכיבוש הוויזיגותי (או היה באמת דיכוי קשה של היהודים), הכיבוש המוסלמי, הרקונקיסטה - היהודים לא סבלו יותר מהאחרים, ותכופות הם הועדפו לטובה, גם בממלכות הנוצריות שבחצי-האי, עד למאות ה־13-14.

אף את תולדותיהם של יהודי מרכז ומזרח אירופה ב־150 השנים האחרונות אין לנתק מתולדות החברות הסובבות וייסוריהן. הרי הפוגרומים וההפליה ברוסיה היו חלק ממדיניות הדיכוי הכללית של האימפריה הצארית, ומצבה של האיכרות הרוסית המשועבדת היה תכופות גרוע יותר. כשהאיכרות התקוממה, היא נטבחה ללא רחמים, כפי שאירע למשל במרד פוגצ'וב - וכך גם אירע לאיכרים המתמרדים בארצות גרמניה בזמן הרפורמציה. גם בשקלול הגודל של האוכלוסיות הנדונות, מספר הקורבנות בכל הפוגרומים באירופה גם יחד (פרט לטביחות באוקראינה בימי מרד הקוזקים במאה השבע־עשרה ושוב במהלך מלחמת האזרחים לאחר המהפכה הרוסית) היה קטן ממספר הקורבנות במרידות הללו, במרד ה'ז'אקרי' בצרפת או ב'מסע הצלב האלבניגנסי', שהיה גנוסייד בקתרים 'המינים' בדרום צרפת.

אפילו השואה אינה ניתנת להפרדה מן הרקע של מדיניות ההשמדה הכללית של הנאצים, שהיהודים (והצוענים) - שאת השמדתם כמעט אין מזכירים אצלנו, כפי שאין מזכירים אצלנו את טבח הארמנים ואף מסייעים לממשלה הטורקית בהשכחת העניין) היו קורבנותיה הראשונים. הרי הנאצים התכוונו לשעבד ולהשמיד את רוב האוכלוסייה הסלבית של מזרח אירופה, כדי 'לנקות את השטח' ל'התנחלות' גרמנית. האומדנים המעודכנים ביותר של מספר הקורבנות מבין תושבי ברית־המועצות במלחמת העולם השנייה מגיעים ל־27 מיליון נפש לערך. כדי לשמור על מעמדנו המיוחד כקורבנות, אף פותחה תאוריה בדבר 'ייתודה של השואה' ונעשתה הבחנה מלומדת בין 'שואה' לבין 'גנוסייד' סתם - ראה משנתו של פרופ' יהודה באואר.

כפי שאנו רואים בעינינו היום, חבליה וייסוריה של אירופה המזרחית טרם תמו, לרבות מלחמות האזרחים ומעשי הטבח ההדדיים בעקבות קריסת ברית-המועצות, ובלי כל קשר עם היהודים. כל ניסיון להפריד את ההיסטוריה היהודית ולהבדילה מן ההיסטוריה הכללית אינו אפוא אלא סילוף העובדות.

למעשה, כאשר בודקים את המבנה הפנימי של התפיסה ההיסטורית הציונית, מתגלית עובדה מעניינת (שאוּלי גם מסבירה את אחיזתה האיתנה כל כך בתודעת הציבור): לאמתו של דבר אין היא אלא גרסה חילונית של 'ההיסטוריה הקדושה' התנ"כית. זוהי למעשה היסטוריה משיחית, ואין הציונות דוגמה יחידה ליישומה בתחום החילוני. גם 'קץ ההיסטוריה' ההגליאני (לרבות הביטוי הפופולרי שלו במסה הידועה של פוקויאמה לפני שנים אחדות) וגם 'החברה האל-מעמדית' המרקסיסטית הם גרסאות חילוניות-לכאורה של 'היסטוריה קדושה', של תיאודיציאה.

הרי המבנה הפסאודו-היסטורי של התנ"ך הוא מבנה של מערכת היחסים בין עם לבין אלוהיו. האל בוחר בעמו, יחיד מכל העמים, פוקד עליו לשמור על מצוותיו וכתגמול על כך מנחיל אותו בארץ כנען. העם סוסה ממצוותיו של האל, 'עושה את הרע בעיני ה'', ובעונש על כך גולה מארצו. בגולה הוא מקונן 'איכה אשר את שיר ה' על אדמת נכר', עושה תשובה וחוזר וזוכה בארצו. כאן, בפרשת 'שיבת ציון' שבחסות מלכי פרס, הסתיימה ההיסטוריה המקראית.

אומנם התפיסה ההיסטורית הציונית הכניסה שינויים קוסמטיים בתבנית זו, אבל למעשה מאחורי החזית החילונית מצויה אותה תבנית. העם, על פי הטענה הציונית החילונית, הוא אומנם 'עם טריטוריאלי שגלה מארצו', ומכאן האנומליה שלו שהיא סיבת הרדיפות וההפליה; אבל הוא גם 'עם סגולה', 'עם נבחר' (ומי בחר בו?), 'דתו ולאומיותו זהים' ו'מהותו מתחמקת מכל הגדרה'. וראיה לבחירה זו היא שקללת עולמים של שנת כל העמים רובצת עליו, אנטישמיות הנמשכת מפרעה ונבוכדנאצר עד המן ועד טיטוס ועד חמיילניצקי ועד היטלר, ומכאן ש'בחר' בו גורל מסתורי סמיר ונעלם, מטה-היסטורי.

יסוד נוסף בתפיסה ההיסטורית הזאת: כל עם אחר יכול להתיישב גם בארצות אחרות ולכונן בהן מולדת חדשה, כמו שעשו היוונים, האנגלים, הוויקינגים, הספרדים; אבל לעם הזה יש רק ארץ אחת, בעלת סגולות מסתוריות, ורק הקשר אתה - עם 'הארץ המובטחת' (מי הבטיח? למי?) - מפרה אותו ומעמיד אותו על רגליו. כך נשמר 'ייחודו' של העם (כמו 'ייחודה של השואה', כביכול מעולם לא נשמדו ונטבחו עמים אחרים) גם בלי הודאה מפורשת בבחירה אלוהית ובמעמד הר סיני. מעתה החטא אינו אי-שמירה של מצוות הדת, אלא התעלמות מהלאומיות היהודית, הניסיון להתחמק מ'מהותך היהודית האמתית' שמשמעו 'התכחשות לעצמך'. כל ביקורת פנימית על העם ומעשיו מוקעת מיד כ'שנאה עצמית' חולנית והתכחשות ליגורל היהודי. הגלות, על רדיפותיה, פוגרומיה והשמדותיה, היא העונש על ההתכחשות. לפי המיתולוגיה הציונית, האנטישמיות היא גם 'תגובה (כלומר עונש) על ההתבוללות'. לפיכך על העם 'להיטהר' באמצעות תזרה ללאומיותו ול'מהותו' ובאמצעות 'עלייה' (מונה דתי מובהק) לארצו. והנה אכן הוא חוזר לארצו 'בפעם

השלישית' ומקים בה את 'הבית השלישי'. אפילו מינוחים אלה של בית 'ראשון', 'שני' ו'שלישי' מסגירים את העובדה שהתבנית הבסיסית של התפיסה ההיסטורית הציונית היא בעצם תבנית דתית.

ומדוע 'ארצו'? מדוע 'הארץ' היא שלנו? על מה עומדת טענת בעלות זו? הרי אם אנו חילוניים, כיצד אנו יכולים לטעון להבטחה אלוהית על הארץ? כאלטרנטיבה חילונית באה הטענה שכאן בארץ קמה התרבות היהודית; אבל האם היא לא קמה גם בכבל? ואולי היהדות עצמה, במובן המוכר לנו היום, נוצרה בעיקר בכבל? והאם יש לטענה כזאת משקל מלכתחילה? הרי תרבות מוסלמית גדולה קמה גם בספרד, ואין הדבר בסיס לתביעה מוסלמית על 'אל-אנדלוס'. ובכן מועלה עוד טיעון דחוק: תמיד תמיד חיו בארץ יהודים - ראה יהודי פקיעין. אבל יהודים חיו ברציפות 2600 שנה גם בארם-נהריים, ובאיטליה חיו 2100 שנה, וגם במצרים מאז היות יהודים בעולם. איזו חזקה מוקנית על ידי כך?

אם תצביע על 2600 שנות היסטוריה יהודית בארם-נהריים או 1600 שנות היסטוריה יהודית בספרד, ותטען כי תקופות אלו מעידות כי אפשר בהחלט לחיות ב'גולה' במשך מאות ואלפי שנים, בלא שהרבר יוליך לקטסטרופה ו'שואה', ישיבו לך כי גם על גלויות אלו בא הקץ; אבל האם יש למישהו ערובה לכך שמדינת ישראל תתקיים אפילו עשירית משיעור זמן זה? מה היה משך קיומן של הממלכות היהודיות הקודמות בארץ-ישראל? הרי האחיזה המוסלמית בארץ, מאז המאה השביעית (עם אתגחתא צלבנית קצרה), היא כבר כפליים באורכה לעומת צירוף כל התקופות של ריבונות ישראלית ויהודית וכל תקופות קיומו של רוב ישראלי או יהודי בארץ.

בכלל - כל מפעל אנושי סופו כליה, ומדינות הן קצרות-חיים יותר מהרבה מוסדות אנושיים אחרים. שום קבוצה אנושית אינה נמצאת תמיד באותו מקום, וכולן פושטות צורה ולובשות צורה. האם קיימת היום מסגרת פוליטית אחת שגילה מגיע אף למחצית הגיל של היהדות הרבנית, הכנסייה הקתולית או הבודהיזם, למעט הקיסרות הסינית, העתיקה מכולם?

תפיסה היסטורית מגמתית כזאת אינה מאפשרת כתיבת היסטוריה אמתית של היהודים בפוזוריהם. כתיבתה תיתכן רק אם תנותץ פרדיגמת יסוד זו. והיסטוריה זו תבהיר שאי-אפשר להפריד את חיי היהודים בארצות פוזוריהם מתולדות החברות שהם חיו בתוכם.

תפיסה היסטורית הרואה בכל או 'הכנה לציונות' או 'הפרעה לציונות', ומפרידה את 'תולדות עם ישראל' מההיסטוריה הכללית (והרי אין כמו העם היהודי המשולב בה), אינה מספרת, למשל, על התהליכים האמיתיים שהתחוללו ביהדות אירופה המזרחית בכלל ובקרב יהודי רוסיה בפרט. מעט מאוד ידוע לציבור על תולדות תנועת הפועלים היהודית, ובייחוד על ארגון 'הבונד', שהיה הרבה יותר משמעותי בחיי יהודים אלו מאשר הציונות (אם כי הופיעו לאחרונה מחקרים על הנושא, שעדיין לא חדרו לתודעת הכלל).

נהג, למשל, ציוני קנאי ונאמן כמו יואל עמרמי, שהיה ראש אגף המודיעין של

אצ"ל, מספר בזכרונותיו לתומו שהפועלים היהודים והלא־יהודים במפעל של אביו בפולין היו חברי 'הבונד' או המפלגה הקומוניסטית ובפוגרומים הם יצאו להילחם להגנת היהודים, ואילו הציונים בעיר רק נפגשו במועדוניהם ודיברו (וניתן לשער שרובם גם לא התכוונו לעלות ארצה, כשם שרוב הציונים בארצות אחרות אינם עושים זאת). אין מודעים לכך ש'הבונד' הוא שאָרגן את 'ההגנה העצמית' היהודית נגד הפוגרומים ברוסיה, לכך שנציגיו היו שליש ממייסדי המפלגה הסוציאלי־דמוקרטית הרוסית ב־1897, אותה מפלגה שהבולשוויקים התפלגו ממנה אחרי כן. חוץ מקומץ חלוצים, פעילים ועסקנים מקצועיים בתנועה הציונית, הרי הציונות לגבי רוב אלה שהגדירו עצמם ציונים היתה בעיקר פעילות חברתית חסרת משמעות יומיומית בחייהם (כפי שאנו רואים היום בארצות־הברית ובבריטניה), ואילו לפעילות ב'בונד' היתה משמעות בוערת בחיי יומיום; אנשי 'הבונד' היו עלולים להיאסר או להירצח בגינה.

אין עומדים במידה מספקת על תפקידם העצום של היהודים בתנועות הפוליטיות של מזרח אירופה ובתרבותה, אף על פי שהוא יכול להיות נושא לגאווה לאומית אמיתית, מפני שכל זה אינו עולה בקנה אחד עם 'הכיסופים לציון' ולמעשה גם התחרה בהם. אין מודעים למשמעות המעמדית של המאבק בין הציונות לבין התנועות הלאומיות היהודיות האחרות. אין עוסקים במשמעות הפוליטית, התרבותית והמעמדית של הבחירה בעברית או בידיש (ראה מאמריו של פרופ' איתמר אבן־זוהר ב־*Poetics Today*, כרך 11, מס' 1, אביב 1990).

דוגמה לעיוורון הכרוך בגישה חר־צדדית זו עלתה זה לא מכבר בדעתי בקריאה חוזרת של האחים קרמזוב. השגחתי פתאום שמעמדו של זקן המנזר ('היסטרץ') האב ווסימה בקרב הנוזרים ופרחי הכהונה דומה בדיוק למעמדו של ה'צדיק' בחצר חסידית. ואז עלה בדעתי שכללות הכל הבעש"ט חי באמצע המאה השמונה־עשרה, בו בזמן שברוסיה התחוללו תנועות דיסי־נטיביות, מיסטיקות ועממיות שהתמרדו נגד הכנסייה האורתודוקסית הרשמית, ה'הלכתית', זו שהיתה מוזהה עם משטר העריצות הצארי.

על פי תיאורו של גרשם שלום, עליית החסידות היא המשך לשבתאות, ואילו השבתאות היא המשך של הקבלה; וזו עצמה, כך הוא מודה, באה בהשפעת תנועות גנוסטיות שפשטו בנצרות בפרו־בנס; אבל אינו עומד על השפעות הדדיות בתקופות מאוחרות יותר. תפיסה 'חר־קויות' זו היא בעצם רק קֶבט אחד, השייך ל'היסטוריה של הרעיונות', וחסר בה מִמד סוציולוגי־היסטורי.

הדעת נותנת שהקשר בין ההיסטוריה הרוסית (והפולנית) לבין היהודית היה הרבה יותר אינטימי מכפי ששני הצדדים מוכנים להודות, ואפשר לראות זאת אף בשאילת אותיות עבריות לצורכי האלף־בית הקירילי־הרוסי (גם על כך עמד אבן־זוהר). הייתכן שהיה קשר בין החסידות ובין תנועות עממיות אלו ברוסיה, אף כי היהודים לא התגוררו אז בתוך רוסיה הפנימית והחסידות הופיעה בתחילה באזורי ווהלין ופודוליה הגובלים ברוסיה ואינם כלולים בה? הנה קֶבט ששום היסטוריון לא פיתח בשיטתיות, לא מיטב ידעתי, שהרי הדבר עלול לערער חס ותלילה את הסברה כי היהדות היא

התפתחות אורגנית סגורה הניזונה מתוכה, ללא מגע ומשא של ממש עם העולם החיצוני.

היתואר הרמב"ם, למשל, ללא קשר עם הפילוסופיה האסלאמית ובסיסה היווני? והאם הרמב"ם שייך יותר ל'מחשבת ישראל' מאשר לתחיית החשיבה האריסטוטלית בימי הביניים? ואולי הוא קרוב יותר לאיבן-רושד המוסלמי ולתומס מאקווינו הקתולי מאשר לקבלה או לרבי נחמן מברסלב או למרטין בופר היהודים?

הדוגמה בדבר 'עם יהודי טריטוריאלי' גם גורמת לכך שאין הבהרה מדויקת של טיב העם היהודי הטריטוריאלי הממשי שחי בארץ בתקופת 'בית שני' (היריעות על התקופה הישראלית הקדומה קלושות מכדי שיהיה אפשר לבנות על פיהן תמונה ברורה של הנעשה אז). הקורא עשוי לקבל רושם כי אותו עם של 'בית שני' היה עם במובן המודרני של המילה. מה בדיוק היתה אז, בעולם ההלניסטי, משמעותו של המושג 'אֶתְנוֹס', שחל כנראה גם על היהודים? באיזו מידה היו או בכלל 'אומות טריטוריאליות'? בכל הדברים הללו אנו משליכים אחורנית, באורה אנכרוניסטי, תבניות מודרניות. הרי זה דומה לאותו ספר מאויר של סיפורי התנ"ך לפעוטות שהשופט גדעון מופיע בו לבוש בקפוטה וחבוש בשטריימל, בן דמותם של מוציאיו לאור החרדים.

הקיצור: אם נסתמך על התפיסה ההיסטורית הציונית, לא נוכל להבין את ההיסטוריות ואת התרבויות היהודיות, שהן רבות, שכן אין ההיסטוריה של יהדות ספרד קשורה עם זו של יהדות רוסיה או בבל; ועל כן אף את הציונות, שהיא אחת מהן, לא נוכל להבין על פי התפיסה ההיסטורית שלה-עצמה.